

JOŽE HRADIL

Sorsdöntő szavak. Szlovén–magyar irodalmi kapcsolatok

Munkáimról szólva elsősorban arra a kérdésre kell válaszolnom, amelyet már oly sokan feltettek nekem. Mik voltak azok a motívumok, amelyek a magyar műalkotások megismerésére és közvetítésére ösztönöztek. Avagy, miért döntöttem a germanisztika és szlavisztika szak elvégzése után a magyar és a szlovén irodalom közvetítői szerepe mellett.

Válaszokból és motívumokból több is van, igyekszem egyszerűen összefoglalni őket: minél jobban megismertem az egyes magyar szavakat, minél több gyűlt össze belőlük a jegyzeteimben, később betűrendbe szedve első kétnyelvű szótáramban, annál közelebb kerültek hozzám. Kezdetben csak hallomásból jegyeztem meg, illetve, sokkal később számos magyar szerző műveiből hámoztam ki őket. Minél több magyar irodalmi művet olvastam, annál jobban éreztem, milyen kár, hogy ennek a gazdag nyelvnek a sokrétűségét, kifejezőerejét nem érezhetik át, nem olvashatják a szlovén irodalomkedvelők. Amikor visszatekintek majdnem fél évszázados pedagógusi, szerkesztő, fordítói, szótárírói tevékenységemre, úgy tűnik, hogy minden munkám egyetlen fogalom körül, egyetlen főnév, a **szó** körül forgott.

Először a beszédben elhangzott szavakra figyeltem, később, amikor tollforgató lettem, az írott szóra is. Egymás után róttam őket, szenvedélyesen, először össze-vissza, cédulákra, később egy gondosan kiválasztott, hosszúkás spirálfüzetbe, amelyet a polgári középiskolában nővérem használt szószedetként. Saját füzetbe azonban csak azokat a szavakat jegyeztem be, amelyek különösen érdekesnek tűntek számomra. Betűrendben, minden nyomtatott nagy betűt külön oldalra szedve. És ha már itt elárulom, hogy eddig három önálló szótárt állítottam össze, előttük nem létezett még egy magyar-szlovén szótár sem, talán még könnyebb belátni, hogy egész életemben a szavakkal bajlódtam.

Az első ilyen jellegű munkám, a *Magyar–szlovén szótár* válogatott iskolai szóanyaggal, 25 000 szócikket tartalmaz, öt évih dolgoztam rajta, a másik két szótár, a Szlovén - magyar (1996) és a *Magyar szlovén kézisztár* (1998) összesen, közel 90000 szócikket foglal magába, tizenkét évi munka eredménye.

Ha idesorolom még a zseb szótárakat és az úgynevezett legyező szótárakat, közülük az egyik a közelmúltban látott napvilágot, a szótárak száma újabb 12 címmel bővül. Ezek után nehezen rázhatom le magamról közeli ismerőseim jelzőjét, akik néha azt állítják, hogy engem *megjelöltek* a szavak. Valószínűleg igazuk van, barátaimmal beszélgetés közben valóban szeretek a szavakkal játszani, különösen amikor szándékosan ködösítek és szinonimák sokaságát hadarom. Az árnyalatnyi különbség éppen elegendő ahhoz, hogy a hallgatót megzavarja, és ne tudja meg válaszom lényegét. Ilyenkor csak legyintenek és rákérdeznek, hogy megint valami szótáron dolgozom-e és a szavakat önmagukért veszem-e sorra. Ez a szavakkal való játszódás a gyerekkoromból ered. Hatéves voltam, amikor a családunk elköltözött Muraszombat városából egy kis faluba, Belatincebe, ahol a megérkezéskor szó szerint fejbévágott néhány szokatlan, idegen nyelvjárási szó. Akkor kezdtem azt a játékot, az egyes szavak átalakítását, amelyekkel én, a *városi* fiú *falusi* barátaimat cukkoltam. Ezeket a hamar kiegészítettem a szlovén megfelelőjükkel, amikor pedig Prekmurjét 1941-ben megszállta Horthy hadserege, és a faluba magyar tanítónők érkeztek, akik egy szót sem tudtak

szlovénul – én akkor az általános iskola első osztályába jártam –, magyar szavakkal is bővítettem a gyűjteményemet.

Az én fülemben a magyar szavak könnyebben és tartósabban maradtak meg, mint bármelyik más osztálytársaméban. Az én anyanyelvem is szlovén volt, éppen úgy mint a többieké, cankovai, „Markovič“-féle, de édesapám magyarul beszélt. Egresen, a Bánságban született, anyanyelve azonban német volt (Fürstinger). Apai nagyapám magyar tanító volt, akinek az édesapja Budáról vagy Pestről jött, az ő apja pedig valószínűleg Szlovákiából. A Hradil család tehát ősidők óta valamiféle Európai Unióban élt, édesanyám és apám iskolás gyerekként az Osztrák-Magyar Monarchiában magyarul és németül is beszélt, apám hamar megtanult szlovénul is, méghozzá elég jól, a *szlovén* hetilap a Murska Krajina (1932) szerkesztőjeként is dolgozott. Amikor a szüleim valamit el akartak titkolni előlem, legtöbbször a magyar nyelv mögé rejtöztek, de egyre jobban kellett hadarniuk, ha azt akarták, hogy ne értsem őket – kicsi szótárom ugyanis láthatóan egyre több magyar megfelelővel szaporodott, így mind többször kellett szüleimnek a köznyelvi német tudásukat bevetni.

A füzetemben hamarosan megjelentek a német szavak is. Annál is inkább, mivel azok az izgalmas események, amelyeket 1942-ben a családunk átélt, valószínűleg elmélyítették azt a meggyőződésemet, hogy a lehető legtöbb nyelvet kell elsajátítani. Egy levelezőlap érkezése volt meghatározó ebből a szempontból, példaképem, tizenegy évvel idősebb bátyám írta, aki ahogy betöltötte tizennyolcadik életévét, apám tiltakozása ellenére beállt önkéntesnek a magyar hadseregbe. Már a következő évben kézbe vehettük a hadseregből írt levelezőlapját, rajta a széttárt szárnyakat és a sas karmait takaró horogkeresztet ábrázoló vörös és fekete színű pecsét. Keltezése (még most is gondosan őrzöm értékeim között) 1942. május 15-e, a levelezőlapra nyomtatva a hazáról szóló, 1941. október 3-án elhangzott idézet a Führertől. Nagyot néztem, amikor a szüleim elmondták, hogy a levelezőlapot Vladi magyar nyelven írta, nyelvtanilag helyesen, de tele volt tartalmilag összefüggéstelen gondolatokkal, furcsa kérdésekkel és kitalált nevekkel. Éppen e mögött rejtőzött a levél valódi üzenete, a mondatok kezdetűjét összeolvasva a következő szavak álltak össze: „Orli kórházban”. Később tényleg kiderült, hogy a bátyám akkor valóban OREL városában, Oroszországban feküdt sebesültként, kórházban. Apám így szólt: „Látod, annak a német katonának, aki Vladi levelezőlapját cenzúrázta és lepecsételte, hogy mehet, a magyar és német nyelvtudása kevés volt ahhoz, hogy megértse az írás valódi tartalmát. Csak az fejthette meg, aki a harmadik nyelven, szlovénul is tudott. „Én megtanultam” – mondta, és jelentőségteljesen rám nézett.

Szógyűjteményem tovább bővült, ezúttal orosz szavakkal, ezeket is örömmel jegyeztem le, igaz, fonetikusán. Drago nevű barátomtól tanultam őket, szeretett velük büszkélkedni. Tele volt lelkesedéssel, alig várta a felszabadítókat, az oroszokat. Az orosz szavakat apjától tanulta, akinek a barátja még a lenini időkben letelepedett orosz emigráns volt. Az orosz művészetek nagyszerűségéről, a csodálatos orosz épületekről szóló elbeszélései fellelkesítették az egész Rešek családot. Egyszer s mindenkorra megjegyeztem, hogyan kell fokozni a «gyors» határozó szót, szlovénul „hitro – hitreje“, oroszul »bistro – bistrje«. Barátommal, az oroszokat kedvelő Dragóval, vártuk az orosz hadsereg érkezését pár kilométerrel a falu előtt. Végül meg is érkezett az első orosz felderítő. Csalódtunk, mert kerékpáron jött, az orosz lovasok csak később érkeztek, a felderítő jelére, miután az a helyiektől megtudta, hogy „Germanov nyet“. Tankok nem jöttek, pedig nagyon vártunk rájuk Dragóval a gančani úton. Drago barátom lelkesen üdvözölte a katonákat, kiáltozott és hadonászott az előre kikészített vörös zászlójával. Így történt, hogy sikerült megállítania egy lovast is, aki a sor végén vezetett maga után még két lovat, üres nyergekkel. Drago, aki úgymond a belatinci grófnő, Zichy Mária lovainak a közvetlen szomszédságában élt, gyorsan

az felpattant az üres nyeregbe, majd engem is felcsalogatott a másik lóra. Egyszer csak elkiáltotta magát: «itreje, itreje» – szlovénul is helytelenül, de az orosz katona megértette Drago szavait, mert ezek oroszul majdnem ugyanúgy hangzanak: „Bistreje, bistreje Száguldottunk, jobbra balra dülöngéltem a fáradt gebén, kapaszkodtam a nyeregbe, hadonásztam és kiabáltam „stoj, stoj”. Ráadásul közben meghallottam barátom, Misu szavait is, aki látva a történeteket magyarul kiabálta, hogy «a Jóskát már viszik az oroszok!» A második vagy harmadik szédítő kör után, a belatinci templom körül, a katona megsajnál. Megértette, amit kiabáltam, a „stoj” oroszul ugyanúgy „stoj”! azaz „állj”. Szótáram ismét új szavakkal bővíthetett. Orosz tudásom később, a nyolc gimnáziumi év alatt egész jól fejlődött. Annál is inkább, mivel a bátyám éppen akkor tér vissza közénk néhány napra. De már nem a magyar önkéntesek egyenruhájában, hanem orosz felszerelésben, tolmácsként, mert három nyelv birtokában az orosz fogságban tovább képezte magát, és pótolhatatlan tolmácsá lépett elő Bécsben és Berlinben.

Valamikor, 1945-ben ismét szlovén általános iskola ötödik osztályába jártam, megkértem édesapámat, hogy írjon valamit kedvenc szótáramba. Írjon Olyan szót, ami számára különösen érdekes, fontos. Apám gondolkodás nélkül a következőt írta le: „kommunizmus”, idegen szóként magyarul, és „komunizem szlovénul. Csodálkozva néztem rá, ő pedig az mondta: „Hogy egész életedben elkerüld”, és elmesélte a régi történetet. 1919 szeptemberében hét hosszú éven át szolgált a magyar hadseregben. 20-as honvéd-bakaként a nagykanizsai kaszárnyában. Átélt az első világháborút az elejétől a végéig, és utána majdnem még egy évig a háború után is egyenruhában maradt. Oly közel és mégis oly elérhetetlenül, felfoghatatlanul távol választottjától, Muraszombatban. Egy késő délután katonaként, egyetlen csont csillaggal a gallérján – örvezetőként – sétált Nagykanizsán, és váratlanul összefutott egy csoport katonával, öt fiatal férfival, akik nagy örömeire, vidáman énekelgettek szlovénul. Apám még 1908-ban, amikor Muraszombaton szállt meg, fülig beleszeretett egy szlovén lányba, és vele együtt néhány szlovén dalba is, de szlovén szót csak sokkal később, 1919-ben hallott először ismét. Ezek a katonák az ő Ilkájának, Iluskájának a nyelvén énekeltek és beszéltek! Hogyan tudta volna megállni, hogy ne csatlakozzon hozzájuk? És együtt dalolták azt, amit a legjobban tudott: – „*Regiment po cesti gre*” – Minden rendben lett volna, ha a jókedvű katonák nem énekeltek volna az indulót akkor is, amikor a közeli vasútállomás sínjei közé kanyarodtak, ahol lőszeres vagonok várakoztak! Magyarországon abban az időben Horthy Miklós fehér terrorja tombolt, nemrég döntötték meg Kun Béla Tanácsköztársaságát. A fiúkat, akik a rögtön ítéző bíróság szerint „orosz énekeket énekeltek, és a vagonokban lévő lőszeret akarták kisajátítani” – halálra ítélték! A bíróság teljesítette apám utolsó kívánságát, megkísérelt válaszolni egyetlen kérdésére, mondják már meg neki, az isten szerelmére, mit jelent a kommunizmus szó, amely miatt elítélték. A prekmurjei fiúkat és apámat az utolsó pillanatban egy ügyes védőügyvéd mentette meg, aki szintén prekmurjei volt. Első szótáram tehát egy új, fontos szóval gazdagodott, idegen szóval, amely a világ minden nyelvén érthető. Apám intése, a mondat, amit akkor mondott, amikor visszaadta a szógyűjteményemet – hogy ne lépjek be soha semmiféle politikai pártba – már akkor olyan meggyőző volt, hogy egész életemre kihatott.

A nyelvek iránti érdeklődésem az érettségi után tovább erősödött. Különösen egyetemi tanulmányaim idején, amikor angol–szerbhorvát szakra jártam a ljubljani egyetem bölcsészettudományi karára. Ami a magyar nyelvtudásomat illeti, lehajtott fejjel kellett bevallanom, hogy azokban az években nem fejlődött, mi több, gyorsan felejtettem azt a kevés magyar tudást is, amely négy, nem teljes általános iskolai év után megmaradt. Hadd jegyezzem meg, hogy osztálytársaim így szerzett tudása teljesen elhalványult, kevés van köztük, aki ma tíz magyar szót össze tud szedni emlékezetből. Az én esetemben ez máshogy

történt: Magyarországon öt nagybátyám és két nagynéném várt, apai ágon a debreceni árvaház valamikori növendékei, akik mind Magyarországon maradtak, és számtalan unokatestvér! Legtöbbjükkel soha nem találkoztam, de azok, akikkel találkoztam, fellelkesítettek, nagyvárosi dolgaik engem, a falusi fiút, teljesen hatalmukba kerítették. Tito „láncos kutya” korszaka az 1948-as évben persze teljesen elválasztott minket. Ráadásul, közben más nyelvek tanulására adtam fejem, csak a hatvanas években kezdtem rendszeresebben utazni Magyarországra: Budapestre, Debrecenbe, Gyöngyösre, Agárdra. Fellelkesített a magyar városokban zajló kulturális élet, ugyanakkor bénított az a felismerés, hogy néhány szavas magyar tudásommal teljesen elveszett vagyok. Fel is rótták ezt nekem, főleg Ica néni, aki nemcsak a férjét, Gyula bácsit, apám legfiatalabb öccsét, hanem férjének bátyjait és nővéreit is gyeplőn tartotta. Apának elsősorban azt rótták fel, hogy nem tanított meg engem magyarul.

Egy másik élmény, amelyik ugyanúgy fütötte a magyar nyelv iránti rajongásomat. Más kapcsolatokról volt szó, amelyek anyai ágon bontakoztak ki. A Markovič családnak is, ahol a nagyapán és nagymamán kívül még öt gyerek volt, ugyanúgy meg kellett keresnie a kenyerét és a könnyebb életet. Magyarországon, szintén Budapesten. Oda vezetett először két vashidegkuti / cankovai fiatal lány útja. Dolgosak voltak, jól főztek, és engedelmesen végezték munkájukat. Az egyik lány, aki elsőként érkezett Budapestre, a vállalkozó szellemű Gusztai néni volt, a másik Paula néni, kitűnő szakácsnő és gyönyörű lány. Az első jól fizető állást talált magának egy jó módú zsidó embernél. A másik megházasodott egy szintén zsidó vallású, tekintélyes férfiemberrel, aki az Atheneum nyomdában dolgozott betűszedőként. Ő volt Vincze József, aki Zomborból átköltözött Budapestre, és aki az ismert zeneszerzőnek és a Király Színház karmesterének, Vincze Zsigmondnak az unokatestvére volt. Józsi bácsi amint magáról elmondta, tudott németül, magyarul, kicsit angolul, olaszul, franciául és szerbül. Gazdag könyvtára volt, benne nemcsak magyar, hanem angol könyvek is, köztük Shakespeare, Milton és Melville művei. Amikor megtudta, hogy angolul és szerbhorvátul tanulok, örömmel várt az angol szövegekből kiszótározott ismeretlen szavak gyűjteményeivel, mindig lesben állva furfangos kérdéseivel. A kijegyzetelt angol szavak mellé mindig odaírta a magyar megfelelőt is, és volt nagy baj, ha a következő ebédnél nem emlékeztem rájuk. Azt tanácsolta hogy jegyzeteljem ki Jókai egyik művét, amely tele van olyan részletekkel, amelyek kifejezetten memorizálásra valók. Akkor már Budapesten tanultam a debreceni nyári egyetemek és az ELTE-n elvégzett egyéves tanulmányok után. Elmondta, milyen érdekes ember volt Jókai Mór, szép, elegáns férfi, és eszes, igazi akadémikus. Büszke voltam, mesélte, hogy keztem szoríthatam vele. Nagybátyám persze minden Jókai könyvet elolvasott, és büszkén mutatta a polcon sorakozó, százkötetes díszkiadásban közreadott műveit (1894 – 1898). „De én még egy művét kinyomtatam! A Virágját” – fejezte be elbeszélését. Paula néni elmondta, hogy Józsi bácsi a »Rózsára« gondolt, a közismert Jókai regényre a *Sárga rózsára* (1893). Józsi bácsiról még annyit, hogy amikor 102 éves volt, egyik budapesti tévé kamerája elől a másik elé vitték, mert két évvel idősebb volt a fővárosnál, az egyesített Budánál és Pestnél, 1976-ban hunyt el, 106 évesen. Nagyon büszke és boldog voltam, amikor 1969-ben meglephettem az első általam fordított Jókai-regénnyel, az *Egy magyar nábob* szlovén példányával, majd nem sokkal ezután a *Kárpáthy Zoltánnal*. Azt hiszem, akkor láttam először könnycseppet megcsillanni a szemében. „Most tényleg megszolgáltad a legfinomabb Jókai bablevest, „olyat, amelyet egyedül Paula néni tud főzni”.

Áttestem a tűzkeresztségen, lefordítottam két könyvet, a kiadó jól tudta értékesíteni. Ezek után folytathattam a klasszikus művek válogatását. Napvilágot látott Gárdonyi Géza *Egri csillagok című* regénye, és két szlovén kiadást ért meg. Az újabb irodalmi korszak is nagyon érdekelt, és még Jókai előtt gondosan, folyamatosan olvastam a kortárs írók műveit. Összeállítottam az első antológiát, a válogatott kortárs magyar próza antológiáját, amely a *Szerelem* címet kapta

Déry Tibor novellája után a Pomurska založba könyvkiadónál. A kötetben a következő kortárs alkotók művei szerepelnek: Lengyel József, Veres Péter, Tamási Áron, Illés Endre, Illyés Gyula, Kálmán Sándor, Kolozsvári Grandpierre Emil, Thurzó Gábor, Örkény István, Szabó Magda, Mátyás István, Mészöly Miklós, Karinthy Ferenc, Sarkadi Imre, Hernády Gyula, Fejes Endre, Sánta Ferenc, Galambos Lajos, Salamon Pál, Galgóczi Erzsébet, Szabó István, Szakonyi Károly, Moldova György, Csurka István. A bevezetőt Czine Mihállyal írtam. Ettől kezdve már csak lépésnyire voltunk a felismeréstől, hogy a szlovénoknak be kell mutatnunk a magyar irodalom legalább néhány kiemelkedő költőjét. Kezdve Ady Endrével, és folytatva Tandori Dezsővel. Nyolc évvel a fent említett prózai művek után, végül megjelent a *20. század magyar lírája* című kötet, amelynek utószavát én írtam, szövegeit fordítottam, az összes verset Kajetan Kovič és Jože Šmit öntötte végleges, költői formába. Ennél a munkánál a válogatás hosszabb ideig tartott mint a prózák esetében. Felvetődött persze az ismert dilemma, hogy kit vegyünk be és kit áldozunk fel, elsősorban a behatárolt hely miatt, illetve azért is, mivel több olyan gyöngyszemre bukkantunk, amelyek lefordíthatatlannak bizonyultak számunkra.

A kötetben szerepelnek Ady Endre, Babits Mihály, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Tóth Arpád, Kassák Lajos, Karinthy Frigyes, Füst Milán, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, József Attila, Zelk Zoltán, Radnóti Miklós, Vas István, Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Benjamin László, Csanádi Imre, Pilinsky János, Nemes Nagy Ágnes, Váci Mihály, Nagy László, Simon István, Lator László, Juhász Ferenc, Garai Gábor, Csoóri Sándor, Székely Magda, Tandori Dezső alkotásai. Önálló kötetekben kiadtuk még Ady Endre verseit (kétszer is, két különböző kiadó gondozásában) kétnyelvű kötetben, *Vér és arany* címmel, valamint a MK könyvkiadónál, *Ady* címmel 73 verset. Radnóti Miklós válogatott verses kötetének a *Razglednice* címet adtuk. A kötetbe 45 költemény került bele.

A két szlovén költővel való közös munka legtöbbször nagy erőpróba volt, nem ment kompromisszumok nélkül, a rímeknek asszonáncokkal való helyettesítése, a szótagok csökkentése vagy növelése nélkül. Weöres Sándor a szlovén költészet négy mesterét (Dragotin Kette, Josip Murn Aleksandrov, Ivan Cankar, Oton Župančič) fordította magyarra. Az ő műfordításai szó szerint könnyedek. Ezzel csak hangsúlyozni szeretném azt a hihetetlen fesztelenséget, amellyel Weöres Sándor úgymond a kisujjából rázta ki a megoldásokat, a légius költői varázslatokat, amelyeket a rugalmas és gördülékeny, ízes magyar nyelvből hozott ki.

A magyar nyelv hajlékonyságával a mássalhangzók szempontjából sokszor kemény szlovén nyelv kétséget kizáróan nem dicsekedhet. Josip Murn Aleksander verseinek impresszionista hangzása például Weöres tolla alól lágyabban zendült fel. Mielőtt bővebben szólnék Weöres Sándor tevékenységéről, meg kell említenem azt a hasonló munkát – a szlovén irodalmi alkotások első magyar műfordítását –, amelyet a cankovai Pável Ágoston, az ismert szlavista, Asbóth Oszkár budapesti egyetemi professzor tanítványa végzett. Pável Ágoston volt az első és egyetlen, aki mindkét nyelv mesterként, szlovén nyelvről magyarra fordított. Ő ültette át a szlovén próza egyik gyöngyszemét, Ivan Cankar: *Jernej szolgalegény*, (Nyugat, 1937) és *A szegénysoron* című műveit, amelyek az EK gondozásában csak 1976-ban jelentek meg. A Weöres által lefordított szlovén klasszikus művekkel kapcsolatban két meglepetés is ér bennünket. Weöres Sándor örömmel elfogadta az Európa Kiadó és a PZ felkérését, azért is, ahogy később elárulta, mert ezzel Pável Ágostonnak róttá le adósságát. Nála lakott néhány évig Szombathelyen, és Pável Ágoston egyik meghatározó mentora és példaképe is lett. Emlékszem, Weöres egyszer csendesen megjegyezte, hogy nagyon szeretné valamilyen

módon, legalább bizonyos mértékben kiegészíteni Pável munkáját, és lefordítani Cankar néhány költeményét. Így látott napvilágot az úgynevezett „szlovén modernnek” kétnyelvű *Zuhatag – Slap*, című válogatott verses kötet, amely tartalmazza Dragotin Kette (7), Ivan Cankar (17), Josip Murn (25), Oton Župančič (28) verseit. Ezekben a műfordításokban, amelyeket teljes egészében Weöres Sándor készített, nem fedezhető fel semmilyen költői alárendelés, kompromisszum a forma iránti következetes hűség miatt, vagy asszonáncok használata ott, ahol az eredeti műben tiszta rím szerepelt. A metrikus forma hajszálpontos átvetítése, a tartalomhűséget és az érzelmi töltést tekintve az eredetivel egyenrangú megoldások egyszerűen briliánsak.

Amikor a második korrektúra miatt mentem Weöres Sándorhoz, és néhány tartalmi javításra volt szükség, nekem úgy tűnt, valószínűleg feloldhatatlan metrikus problémákkal állunk szemben, előttük Weöres is fejet hajt majd, valamit feláldoz vagy tolerál. Hamarosan rájöttem azonban, hogy a mester itt is a valódi húrokat tudja megpendíteni, azok tisztán, metaforikus gazdagsággal és egyben a versformához hűen zendülnek fel. Weöres ölébe egyszer csak felmászott a macskája, majd a belebújt a kabátujjába. Weöres nem mozdult, azt mondta, aznap nem tudja megoldani a fordítást. Felejthetetlen látogatás volt, annál is inkább, mivel Kajetan Kovičcsal jártunk a költő házaspárnál. Amikor búcsút vettünk, Weöres Sándor elnézésünket kérte, hogy be kell érnünk feleségének Amynak, a kíséretével – Weöres általában örömmel kísért el minket a virágágyások mentén lejtő csapáson a bejárati kapuig, de aznap nem így történt. Amyval kicsit még csevegtünk, és lám, egyszer csak utánunk csoszogott Sanyi is. Közölte, hogy a macska kiugrott, a rím pedig beugrott! Kajetan Kovič aztán egy szépséges verset írt Weöres nyikorgó lépcsőiről és a kabátujjba bújt macskájáról. (Le kellene fordítani magyarra!)

Közös munkáink Weöres Sándorral szerencsére nem ért véget itt, még egyszer találkoztunk, a szlovén expresszionista és konstruktivista költő Srečko Kosovel *Ősz a karsztokon* kötet fordítása kapcsán. Ezt a munkát is könnyeden végezte, emlékszem, semmilyen felvilágosítást nem kért, „minden világos volt számára”. Ekkor is saját megérzéseire, belső költői hangjára hallgatott, azonnal túl tudott lépni az általam készített, nyersfordításon. Diszkréten kijavította, megfelelő magyar köntösbe öltöztette. Ehhez már hozzászóltam a szlovén modern költők említett kötetének fordításakor, Weöres sokszor átsegített a szakadékokon, amelyeket fordításaimmal nem tudtam mindig helyesen és teljes mértékben áthidalni. Kosovel fordításakor még jobban fellelkesített egy új műfordító felfedezése. Ő sem tudott szlovénul, de zavarba ejtett és meggyőzött gazdag fordítói tapasztalatával és kifinomult költői intuícióival. Emlékszem, hogy fordításai már az első átadott változatban véglegesek voltak. Neki sem volt szüksége, egyszer sem, további információkra. *Poór Juditról* beszélek.

Srečko Kosovel harmadik fordítója, Tandori Dezső volt, aki szintén remekül fordította le Kosovel néhány versét. Itt ejtek szót arról a munkáról is, amelyet akkor végeztem, amikor a 20. századi magyar költők szlovén műfordítóinak tolmácsoltam magyar költeményeket, a versek tartalmát és formáját, a másfajta életkörnyezetből adódó gondolati és érzelmi árnyalatokat, valamint a költői asszociációkat és allúziókat, azért hogy a mi költőink és majd a szlovén olvasók is helyesen értelmezhesék a műveket. Megtehettem – a magyar költészet és a kulturális történelmi környezet elégtelen és hiányos ismerete ellenére –, mivel *Székely Magda* és *Lator László* kiváló magyarázatai segítettek munkámban. Lator Lászlóval sem értek véget közös munkáink, tanácsaival a mai napig segít. Elég, ha csak az egyik legnagyobb szlovén költemény France Prešeren *Szonett koszorújára* gondolok, amelyet oly kiválóan lefordított. Önállóan ültette át magyarra Kajetan Kovič verseit is.

Sok-sok éven keresztül gondolkoztam azon, hogyan róhatnám le adósságomat, legalább részben, Weöres Sándornak a szlovén modern költők fordításaiért, nemcsak hálából, hanem azért, mert mindenki számára, aki ismeri a műveit, nyilvánvaló, hogy a világ kincsestárában a helyük. Költői nagyságát nem igazolhatja az addig megjelent nyolc költemény, mondtuk. Tudtuk, nagy kár, hogy a szlovének nem élvezhetik a kortárs költészet szépséges műveit. A szerencse egy zajos prekmurjei vendéglőben kacsintott rám, Bakovciban, ahol az unatkozó Weöres Sándort valami szokatlanul lephettem meg, elcsábítva a terített asztalnál zajló társalgástól, amelyben ő is részt vett. Kihasználva a vendéglői üresjáratot, átmentünk egy csendes helyiségbe, és megkértem, hogy maga válassza ki és írja ki azoknak a verseknek a címét, amelyeket szerinte érdemes lefordítani szlovén nyelvre. Jókedvűen azonnal hozzálátott a válogatásnak az *Egybegyűjtött írások I – II.* kötetéből, valamint *Az élet aranya* című verseskötetből. Mindkettőt szándékosan vittem magammal, hogy kéznél legyen. Weöres 31 vers címét jegyzetelte ki. Így állt össze a saját válogatás, amelynek értékes kéziratát csatolom előadásomhoz. A 31 költemény közül, amelyeket Weöres javasolt, Kajetan Kovičcsal később 24 verset fordítottunk le. A kötet címe *Dob és tánc*, a következő költeményeket tartalmazza: *Dsebel aethiop költő, Félálom, Altwien ábránd, Anyámnak, Örök pillanat, Rongyszőnyeg 47, 52, 75, Atlantis, A reménytelenség könyve, Egysoros versek, Öreganyó, Az elveszített napernyő, Fughetta, Tatavane királynő, A természet évkönyvei, Fülemlule, Fuga, Majomország, Kisfiuk témáira, Más paradicsom, Az élet végén, Az ének árnya, Bethoween emlékére, Repülőbaleset Sziriában.*

A Weöres által kiválasztott művek közül hét verset *nem* fordítottuk le: *A Bab el Mandeb-en / Az éjszaka csodái / A molnárlány áriája / Át a vízzen / Jelek / Merülő Saturnus / József Attila utolsó fényképére.* Ennek a hét versnek a hiánya minden nap jobban fáj. Bár tudjuk, hogy a hiányért leginkább a kiadó a felelős, mert *a gazdaságos* utat választotta. Kihasználta, hogy Kovičcsal nem tudtunk *megegyezésre* jutni néhány megoldást illetően. Emlékszem, hogy, a *József Attila utolsó fényképére* című költeményt fordításakor is ingadoztunk. Makacsságunkat mindketten bánjuk, biztos, hogy bármelyik megoldás jobb lett volna annál, hogy nem készült el a fordítás.

A szerkesztői munkáról

A szlovén kiadóknak készülő recenziók, lektori jelentések és más írások a magyar irodalmi alkotásokról látszólag jelentéktelen tevékenységnek számítottak, némelyik mégis érdeklődést keltett, és hatására újabb fordítások láthattak napvilágot. Az irodalmi művek kiadását Szlovéniában is nagymértékben meghatározza az egyes kiadók szerkesztői politikája. Az olvasók, vásárlók többnyire a világnyelveken írt, úgynevezett nagy irodalmi alkotásokat keresik, a kiadók ezért ezeknek a kiadását helyezték előtérbe. Az angol és az amerikai, a francia, a német irodalom és néhány olasz szépirodalmi mű kapott nagyobb hangsúlyt, de velük a kör be is zárult. Az ismeretlen magyar irodalom is *kelet-európaiság*, tehát a kevésbé érdekes irodalom *bélyegét* hordozta magán.

A rókaravaszul alkalmazkodó és karizmatikus politikus, Josip Broz Tito Jugoszláviában szélesebbre tudta nyitni az államhatárokat, és ezzel utat nyitott a nyugat-európai térségek felé, megfelelő terepet biztosítva majdnem minden nyugati irodalmi mű számára. Csak úgy záporoztak a fordítások.

A külföldről érkező irodalmi műveket többnyire nem cenzúrázták.. Amit bárhol máshol a világon az olvasók a kezükbe vehettek, az eljutott hozzánk szlovénul. Kivétel volt persze a szlovén *emigránsok* irodalma vagy a hallgatásra ítélt hazai alkotók műveinek sora.

A magyar határ közelében, a Pomurska založba nevű kicsiny könyvkiadóban olyan újdonságokkal is szerettünk volna érvényesülni, amellyel más szlovén kiadók nem álltak elő. Úgy gondoltuk, az lesz a legjobb, ha az olvasóinkhoz azoknak a magyar irodalmi alkotásoknak a közvetítésével kerülünk közelebb, amelyek a világ más országaiba is eljutottak. Tudtuk, hogy a magyar klasszikusok, Jókai, Gárdonyi, Mikszáth, Molnár alkotásainak közvetítésével kell kezdenünk. Ennél a kicsiny kiadónál, amelyet akkor Jože Vild vezetett, kiötlöttük a megoldást. A kiadó vezetője egy munkatársával eljött Budapestre, és csak úgy az utcáról bement egyenesen a New York kávéház melletti épületbe, az Európa könyvkiadóba. Felkeresték a kiadó igazgatóját, Domokos Jánost, és azonnal megállapodtak abban, hogy a két kiadó egymás íróinak munkáit fogja publikálni. Miért is ne, mondták, jó ötletnek látszott az államhatár két oldalán élő magyar és szlovén kisebbség kontextusában gondolkodni. A találkozó eredménye: az Európa Kiadó és a Pomurska založba könyvkiadó bibliográfiája. A kötet az 1964-től 1984-ig, tartó időszakra vonatkozó adatokat foglalja magába, és olyan irigylésre méltó mennyiségű címet tartalmaz, hogy érdemes lenne kiállítani, igazolandó a két könyvkiadó példászerű együttműködését.

„Az EK az említett időszakban pontosan harminchat (36) magyar nyelvre fordított szlovén művet adott ki, a PZ kiadónál pedig ötvenegy (51) alkotás látott napvilágot szlovén köntösben” – olvashatjuk a bibliográfiában. A magyar klasszikusok kincsesládájából szlovénul napvilágot látott kötetek szerzői közül itt csak a legfontosabbakat sorolom:

Petőfi Sándor (Apostol), Radnóti Miklós, Jókai Mór, Gárdonyi Géza, Móricz Zsigmond, Mikszáth Kálmán, Molnár Ferenc, Zilahy Lajos, a fiatalabb generációból: Illyés Gyula, Német László, Illés Béla, Szerb Antal, Tamási Áron, Weöres Sándor, Lator László, Fejes Endre, Kertész Ákos, Moldova György, Lakatos Menyhért, Jókai Anna, Passuth László. Ezek a nevek bizonyították az olvasóknak, meggyőzték a szerkesztőket hogy a gazdag magyar irodalom bő forrásai nem száradnak ki, az egyirányú politika sodrása sem rekesztheti el őket, a „szocialista üstben» is jöhetnek létre kitűnő alkotások. Így jutottunk a szerkesztőségében arra a felismerésre, hogy megkezdhetjük a kortárs szerzők bemutatását is. Az olvasók egyre jobban fogadták a legújabb munkákat is, például olyan regényeket, mint a *Füstös képek* vagy a *Makra*.

A szlovén csomagból – azoknak a műveknek a sorából, amelyeket a Pomurska založba közvetített a magyar olvasókhoz, elsősorban minden idők szlovén költőjére hívom fel a figyelmet, France Prešerenre, valamint a már említett szlovén modern költőóriások és Srečko Kosovel verseire. A közelmúlt irodalmából pedig Ciril Kosmač, Lojze Kovačič, Vitomil Zupan műveire és Kajetan Kovič verseire.

Annak érzékeltetésére, hogy a két kiadó példamutató szimbiózisra kézzel fogható ösztönzést jelentett számos más szlovéniai kiadó számára is, elegendő az az adat, hogy Szlovéniában nem telik el év úgy, hogy valamelyik kiadó ne jelentetne meg új magyar művet. Ezt igazolja az a tény is, hogy a több évtizedes hagyományú nemzetközi irodalmi találkozón, a *Vilenicán* két magyar alkotó is első díjat kapott – Esterházy Péter és Nadas Péter. Akkor fordítottam le *A szív segédigéi*, illetve az *Egy családregény vége* című regényt.

Az elmúlt néhány évben ültettem át szlovén nyelvre Márai Sándor: *A gyertyák csonkig égnek*, Kertész Imre: *Sorstalanság* és *Kaddis a meg nem született gyermekért*, Dragomán György: *A fehér király* című művét, valamint Nadas Péter két esszéjét – *Saját halál*, *A helyszín óvatos meghatározása* –, az utóbbiak az idén láttak napvilágot. Ezek a művek három különböző szlovén kiadó gondozásában jelentek meg, köztük már nem szerepel a PZ. Az újonnan

létrejött kiadók a következők: Franc-Franc, Beletrina valamint Didakta, negyedikként említtem a Slovenska maticát, ahol most készítik elő Szabó Magda *Ajtó* című regényének szlovén kiadását.

A vilenicai találkozóról több szót kellene ejteni. Az évente kiadott Vilenica-gyűjteményes kötetben eddig a következő magyar íróktól jelentek meg művek: Esterházy Péter, Tandori Dezső (1987), Galgóczi Erzsébet, Lator László (1988), Csoóri Sándor (1989, Konrád György (1990), Mészöly Miklós, Eörsi István, Grendel Lajos (1991), Esterházy Péter, Parti Nagy Lajos, Kukorelly Endre, Juhász Ferenc (1992), Márton László (1993), Petri György (1994), Takács Zsuzsa, Tandori Dezső (1995), Hay János, Kovács András (1996), Attila Balázs, Kovács István (1997), Villányi László (1998), Tolnai Ottó (1999), Vörös István (2000), Garaci László (2001), Závada Pál (2002, 2003, 2004), Rakovszky Zsuzsa (2005), Borbély Szilárd (2006), Bartis Attila (2007).

Említsük még meg a pécsi *Jelenkor* című folyóirat, valamint a szlovén *Apokalipsa* együttműködését. Az utóbbi 2004 -ben, a 86. számban számos kortárs magyar író és költő műveiből készült műfordításomat jelentette meg: Bertók László, Kovács Ferenc András, Parti Nagy Lajos, T. Szabó Anna, Szakács Eszter, Tolnai Ottó és Konrád György műveit..

Mindig figyeltem a színházra és a filmre is. Egyetemi tanulmányaim alatt nem késtem le egyetlen egy színházi előadást vagy filmet sem, amelyet érdemes volt megnézni. Szlovéniában magyar színházi előadásokat sajnos nem láthattunk. Valamivel jobb volt a helyzet a filmekkel, ezek Szlovéniába is eljutottak. »Ha ennyire jó magyar filmek és világhírű filmrendezők vannak, gondoltam, mint pl. Jancsó Miklós filmje, a *Csillagosok, katonák* (1967), akkor a színházból sem fogok elégedetlenül távozni. Az 1967-es évben történt, amikor a magyar kulturális minisztérium ösztöndíjasaként egy évet Budapesten éltem. Mielőtt odautaztam volna, felkészültem, kerestem az adatokat, a színházra vonatkozókat is. Rábukkantam arra, hogy az első magyar színmű, amelyet szlovén színpadon bemutattak –

Herceg Ferenc németből lefordított műve volt, a *Na dolovskem gradu*, 1911-ben mutatták be Ljubljánban. Ezt követte Molnár Ferenc: *Ördög* című alkotása, (1912, 1920). Abban az évben, 1967-ben szó szerint lubickoltam a kiváló előadásokban, a legkisebb színházakban is. Az ösztöndíjamhoz nagyvonalúan minden akkor műsoron levő, színházi előadásra érvényes díjtalan belépő is hozzátartozott. Ez jó alapot jelentett írásaimhoz, amelyeket akkor jó néhány éven keresztül küldözgettem elsősorban a kéthetente megjelenő, befolyásos *Naše razgleda* című folyóiratba. Lejegyzéseim a színpadi deszkákon látottakról inkább tájékoztató jellegűek voltak, de provokatívak és ösztönzők. Szerettem volna, ha előbb-utóbb kölcsönös vendégszereplésre kerül sor a színházak, például a ljubljánai Dráma és a budapesti Nemzeti Színház között. Az első lépést az említett színházi írásokkal tettem meg, azután a ljubljánai Dráma jóváhagyott forrásokat három színházi személyiség néhány napos budapesti tartózkodására.

Két ljubljánai dramaturg – (Janez Negro és Seta Jovanović) – társaságában, utaztunk, tíz tizenöt darabot néztünk meg velük. Emlékszem, eldöntötték, hogy a magyarok vendégszerepelhetnének nálunk Csehovval vagy Dürrenmattal, akiket a szlovén közönség is ismert. Sajnos mindez csak terv maradt, mert a magyar minisztérium emberei kategorikusan kijelentették, hogy a kölcsönös vendégszereplést legfeljebb a két főváros, Budapest és Belgrád színházai engedhetik meg maguknak, Ljublján nem! Bennem a hideg zuhany után azért pislákolni kezdett a remény, nem tudtam kiverni a fejből mindazt, amit a

dramaturgok társaságában láttam. Az egyik előadáson Latinovits Zoltán is fellépett, csak egy rövid mondatot mondott, talán egy apró gesztussal kíséerte, a színházi szakembereknek mindez elegendő volt, jelentőségteljesen összenéztek. Egy pillanat alatt ráéreztek, hogy kivételes színpadi tehetségről van szó, pedig addig egy szót sem hallottak róla. Ezen az előadáson Örkény István *Tóték* című művét játszották. A művet lefordítottam, és a bemutatóra is sor került, próbabemutatóra, de nem a ljubljana Dráma színházban, nem is Szlovéniában, hanem Triesztben, a Szlovén Állandó Színházban. Álmodtam az ígéretről, hogy a *Tótékat* Ljubljana-ban is bemutatják, ha a mű Triesztben sikert arat. A közönség Triesztben (1970) lelkesen fogadta az előadást, s míg néztük, minket csak az érdekelt, hogy a tekintélyes szlovén kritikusok közül ki fogja értékelni ezt a magyar abszurd drámát, amely már jó néhány európai színpadon vastapsot kapott. Mindannyian tudtuk, hogy ha az Inkret nevű színikritikus nézi az előadást, győzelem lesz, de ha a befolyásos Josip Vidmar, csak halotti tor jöhet. Így is volt, a premier után a nagy szocialista esztéta és ideológus Josip Vidmar beült a színészek, a rendező és a többiek közé, de már az elején megmondta, beszélhetünk ugyan színházról, de nem ebben a szocreál értelmetlenségben! Mindannyian tudtuk, hogy ez mit jelent. Ennek ellenére kitartottam, rábeszéltem a befolyásos dramaturgot Negrót, aki Örkényt mindezek ellenére színpadra vitte, sajnos nem a *Tótékat*, hanem a *Macskajátékot*, amit a Ljubljana Városi színház számára fordítottam le. A teátrum kétszer, először 1974-ben majd 1980-ban mutatta be. Később, 1982-ben, Szlovéniában is bemutatták a *Tótékat*, Nova Goricában, állítólag jó volt a fogadtatása. Lefordítottam Kertész Ákos *Özvegyek* című művét is, a Ljubljana Városi színház mutatta be, majd Illés Endre *Homokóráját*, valamint Görgely Gábor *Rokokóháborúját*. A kettő közül csak az utóbbit mutatták be, Muraszombatban, egy amatőr színházban, de a Ljubljana Városi Színház hivatásos színészenek, a magyar nemzetiségű szlovén Evgén Car kitűnő rendezésében.

Kívánságom végül is teljesült. A színházak kölcsönös vendégszereplésére végül is sor került. Tavaly a szlovén *Alamutot* mutatták be a Katona József Színházban, Koperben pedig a *Három nővért*. Az *Alamut* bemutatásáról egyébként unokaöcsémtől szereztem tudomást, ő is játszott az említett budapesti színpadon, még hozzá az egyik címszerepben, ő volt Igor Samobor.

Előadásom elején hangsúlyoztam, milyen sorsszerűen befolyásolták életemet a szavak. Székfoglaló előadásomat azzal zárom, fontos lenne, hogy a szlovén vezetők is tudatosítsák, hogy egymás megértéséhez elengedhetetlen a hajszálpontos kifejezőkészség, ezért nagy kár, hogy a *Magyar - szlovén szótárból* már egyetlen példány sem kapható. A régi kiadás elfogyott az utolsó darabig, az újabb, bővített kiadás gondozásáról egyelőre senki sem gondolkodik! A digitalizált on-line változatot két év alatt 46 076 ember nézte meg. Azután levették az internetről, az is megszűnt. Idetartozik az is, hogy 1982-ben a magyar Tankönyvkiadó a ljubljana partnertől felvásárolta a magyar piacra megállapított 1500 példányt, majd ismeretlen helyen elfektette őket. Talán még most is ott vannak, de hogy hol, azt senki nem tudja. A tiltakozó cikk, amely egy budapesti napilapban jelent meg *Hova tűnt a magyar-szlovén szótár?* címmel, a mai napig válasz nélkül maradt.